

До проблеми моніторингових оцінювань рівня життя населення України

В. ВІТЕР

НДІ праці і зайнятості населення
Міністерства праці та соціальної політики і НАН України
м. Київ

У статті автор зосереджує увагу на необхідності підвищення рівня життя населення шляхом удосконалення його державного регулювання. Пропонуються моніторингові оцінювання рівня життя населення з метою запобігання небезпечному розвитку складних соціально-економічних процесів. Розкривається важливість встановлення пріоритетів соціальної політики та застосування соціальних стандартів для підвищення рівня життя населення.

В статье автор сосредоточивает внимание на необходимости повышения уровня жизни населения путем усовершенствования его государственного регулирования. Предлагаются мониторинговые оценивания уровня жизни населения с целью контроля и заблаговременного предупреждения опасного развития сложных социально-экономических процессов. Раскрывается важность установления приоритетов социальной политики и применения социальных стандартов для повышения уровня жизни населения.

In the article an author concentrates attention on the necessity of increase of standard of living of population by the improvement of him government control. The monitoring evaluations of standard of living of population with the purpose of control and done early warning of dangerous development of difficult socio-economic processes are offered. Importance of establishment of priorities of social policy and application of social standards opens up for the increase of standard of living of population.

Ключові слова: моніторинг, моніторингові оцінювання, добробут, рівень життя, соціальні стандарти і гарантії, однофакторна регресійна модель, ефективність соціальної політики, пріоритети соціальної політики.

Постановка проблеми. Серед факторів міжнародної інтеграції рівень життя населення займає чільне місце. Він, на думку більшості дослідників, у новому тисячолітті все сильніше впливатиме на всебічний, збалансований, динамічний розвиток людини. Разом з тим, глобалізація та ринкова економіка відчутно трансформували рівень життя основної маси українського населення. Порівняно з 1990 р. поширились бідність і безробіття, поглибилась диференціація населення за доходами, погіршились умови праці, не забезпечуються рівні можливості для всіх, спостерігаються значні відмінності щодо рівня життя населення тощо. Існуючі негативні тенденції соціального розвитку вказують на прорахунки соціально-економічної політики, стримують розвиток людини і таким чином негативно впливають на прогрес суспільства у довгостроковій перспективі.

Нині вирішення соціальних проблем здебільшого пов'язується зі знаходженням можливостей підвищення рівня життя населення та запобіганням негативним наслідкам глобалізації. Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. суттєво вплинула на обсяги виробництва, виявила структурні й соціальні проблеми розвитку базових галузей, певною

мірою знизила вже невисокий рівень життя основної маси населення. Як результат — завдання підвищення рівня життя населення в Україні ускладнились, їх вирішення вимагає застосування нових підходів.

Нестабільність сучасної економіки викликає необхідність удосконалення державного регулювання рівня життя населення. Зміни, які відбуваються у рівні життя основної маси населення з 90-х років ХХ століття, вимагають поліпшення існуючих і напрацювання нових підходів до регулювання рівня життя населення. Одним із нових підходів є удосконалення системи моніторингу життєвих стандартів. Проведення моніторингових оцінювань дозволить отримати об'єктивну інформацію про стан рівня життя населення і його якість, сприятиме прийняттю обґрунтованих управлінських рішень у галузі соціально-економічної політики.

Аналіз досліджень та публікацій. Рівень життя населення знаходиться в центрі уваги вітчизняних учених. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували І. К. Бондар, О. А. Грیشнова, Т. М. Кір'ян, В. В. Лати́к, Е. М. Лібанова, В. О. Мандибура, С. І. Пирожков, А. П. Ревенко, Л. М. Черенько, М. С. Шаповал та інші. Разом з тим існують певні теоретико-методологічні проблеми оцінювання рівня життя насе-

лення, пов'язані з надзвичайно широким тлумаченням поняття добробуту окремими галузями гуманітарної науки та необхідністю врахування величезної кількості факторів. Комплексне вирішення цих проблем вимагає застосування міждисциплінарного підходу, пов'язаного з певними складнощами пошуку оптимальних рішень та неможливістю врахувати всі аспекти практики розв'язання багатьох соціальних питань.

Метою статті є визначення шляхів вирішення проблеми моніторингових оцінювань рівня життя населення на ґрунті застосування економіко-математичних регресійних моделей.

Викладення основного матеріалу. Зниження показника ІЛР в Україні за останні роки¹ свідчить про необхідність удосконалення соціальної політики, її спрямування на економічне зростання та покращення показників соціального розвитку. На наш погляд, реалізація багатьох завдань соціальної політики щодо підвищення рівня життя населення, освіти і професійної підготовки, зміцнення його здоров'я стосується кожної людини та викликає необхідність критичного переосмислення як місця соціальної політики в системі державних пріоритетів, так і її стратегії, а отже — форм і методів реалізації. Важливо, щоб зростання економіки трансформувалось у реальне покращення життєвих стандартів і ставало помітним для широких верств населення.

Рівень і якість життя населення є одним із головних критеріїв, який характеризує соціально-економічну діяльність держави у дійсно демократичних країнах. Держава несе відповідальність за досягнутий рівень життя громадян країни та перспективи його підвищення. Громадяни, в свою чергу, мають право на достатній життєвий рівень, «не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом»². В Конвенції МОП № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики» зазначено: «При визначенні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта»³. Виходячи з цього, в існуючих моделях соціальної політики багатьох цивілізованих країн світу вирішальна роль у розподілі доходів відводиться державі.

Сучасна економічна теорія конкретизує сутність державного регулювання рівня життя населення, враховуючи такі функції держави: удосконалення

соціально-правової політики та забезпечення соціального захисту найбільш вразливих сімей, молоді, пенсіонерів; стабілізація політичних чинників у суспільстві; перерозподіл доходів з метою зменшення глибокої диференціації населення; контроль інфляції та розширення зайнятості населення; підвищення конкурентоспроможності економіки та стимулювання стабільного економічного розвитку; збільшення частки заробітної плати в доходах працюючих залежно від зростання продуктивності праці; забезпечення розвитку державного соціального страхування; встановлення мінімальної заробітної плати на рівні не нижчому прожиткового мінімуму; збільшення частки мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі в галузях економіки; розвиток освіти, охорона здоров'я, навколишнього середовища переважно за рахунок коштів держави; проведення активної політики, спрямованої на забезпечення необхідної кваліфікації; відчутне зменшення масштабів бідності тощо.

Рівень життя населення як наукова категорія залежить від великої кількості чинників — політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурних, регіональних, міжнародних тощо. Слід зауважити, що всі наведені групи чинників є однаково важливими для добробуту населення (рис. 1). Вони мають перебувати в гармонії, не суперечити одна одній, особливо в умовах становлення ринкової економіки. Тому реформи в політичній, економічній, соціальній сферах повинні бути більш виваженими і носити системний характер.

Визначення напрямів модернізації української соціальної політики вимагає точної інформації та оцінки стану рівня життя населення країни порівняно з іншими країнами світу, врахування світових пріоритетів у галузі соціальної політики та формування загальнолюдських цінностей. Для вирішення цих завдань, на нашу думку, треба більш активно використовувати моніторингові оцінювання життєвих стандартів.

Найбільш усталеним є визначення моніторингу як процесу спостереження за об'єктом, оцінки його стану, здійснення контролю за характером подій, які відбуваються, запобігання небажаним тенденціям розвитку. Моніторинг є складною багатоцільовою системою, яка ґрунтується на розвитку інформаційних технологій і комунікацій, вимагає сучасних засобів постійної дії, підготовлених фахівців, а також відпо-

¹ Human Development Report 2009. — Р. 168.

² Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004. — Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — ст. 44. — Х.: ФОЛІО, 2008. — 46 с.

³ Конвенції і Рекомендації Міжнародної організації праці (1919–1999). — Т.1–2. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ilo.org/>. Конвенція МОП «Про основні цілі і норми соціальної політики» № 117 містить розділи: I. Загальні принципи. II. Підвищення життєвого рівня. III. Положення про працівників-мігрантів. IV. Винагородження працівників та інші пов'язані з цим питання. V. Заборона дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, віросповідання, належності до племені або профспілкового членства. VI. Освіта й професійне навчання. VII. Прикінцеві положення.

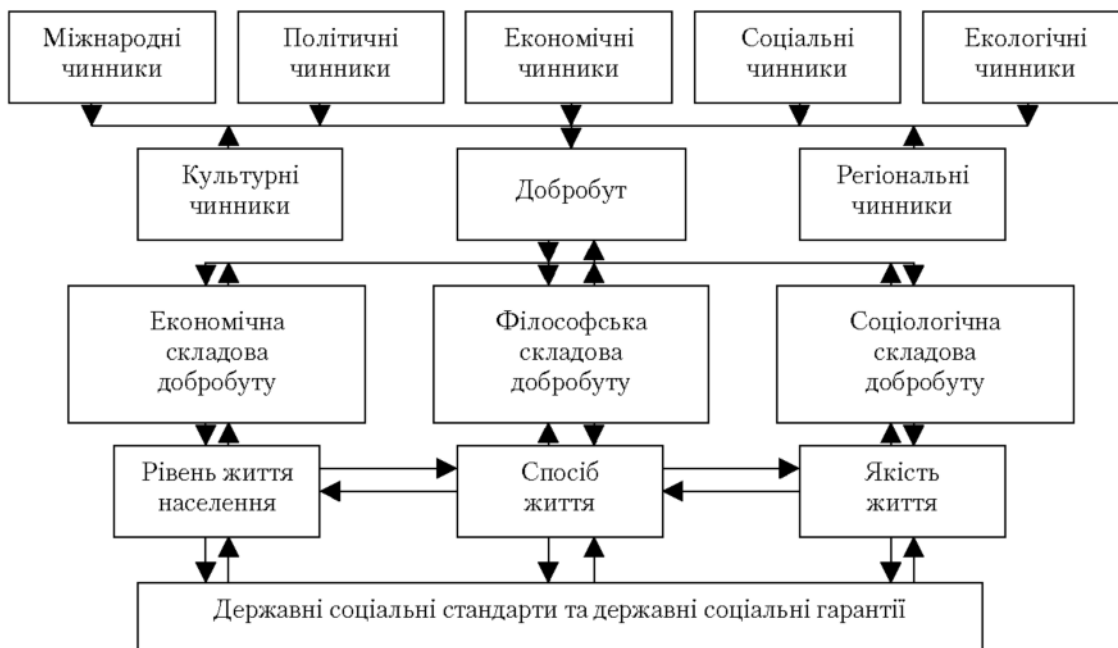

Рис.1. Рівень життя населення в системі добробуту*

* Джерело: Подузов А. А. Концепція урвня жизни: очерк современных представлений / А. А. Подузов // Проблемы прогнозирования, 2008. — № 6. — С. 69–84.

відних структур управління для прийняття ефективних рішень. Система моніторингу забезпечує постійне отримання інформації про стан об'єкта і передбачає збирання, опрацювання, аналіз і поширення інформації як про об'єкт загалом, так і про його окремі елементи. Моніторинг організують і застосовують до конкретних об'єктів і процесів на тривалий проміжок часу з метою вирішення поставлених завдань. Це дозволяє оцінювати тенденції процесів і здійснювати прогноз розвитку. Звідси можна визначити моніторинг рівня життя населення як цілісну, науково обґрунтовану систему спостереження, оцінювання, вимірювання та визначення життєвих стандартів на основі комплексного аналізу складних соціально-економічних процесів із застосуванням індикативних, експертних, комплексних та інтегральних методів оцінювання даних державної статистики України.

Кінцева мета моніторингу рівня життя населення полягає у підвищенні ефективності вирішення соціальних проблем на основі об'єктивної інформації і передбачає покращення добробуту, удосконалення соціального захисту, дотримання гідних умов праці, забезпечення нормативних вимог до умов життя за соціальними стандартами, що їх використовує більшість розвинутих країн світу. Світова практика свідчить, що проблему підвищення рівня життя можна вирішити за умови адекватного застосування соціальних стандартів у реалізації соціально-економічної політики.

Нині моніторингові оцінювання дозволяють отримати об'єктивну інформацію про стан рівня життя населення і його якість, сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень у галузі соціально-економічної політики. Разом із тим моніторинг рівня життя населення передбачає системне вивчення основних соціальних стандартів та гарантій, закріплених в Законах України⁴.

В цьому контексті важливим є моніторинг та спостереження за прожитковим мінімумом (ПМ), доходами населення та рівнем цін на споживчі товари й послуги, які впливають на рівень життя населення; обґрунтування величини необхідного прожиткового мінімуму, рівня доходів населення, частки в них заробітної плати як головного джерела підвищення добробуту громадян і стимулу до підвищення продуктивності праці.

В Україні з 1999 р. діє Закон «Про прожитковий мінімум» для основних соціально-демографічних груп населення. Розмір прожиткового мінімуму визначається Державним бюджетом, в якому затверджені розміри соціальних стандартів в Україні на відповідний рік.

Прожитковий мінімум українців нині є основним соціальним стандартом, який застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні і виступає основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм. Відповідно до статті 52 Закону України «Про Державний бюджет Ук-

⁴ Законодавство України про соціальний захист населення: зб. законів. — К. : Парламентське вид-во, 2003. — 380 с.

раїни на 2010 рік» від 27 квітня 2010 р. № 2154 – VI, у поточному році прожитковий мінімум встановлено на одну особу з 1 січня – у розмірі 825 грн, з 1 квітня – 839 грн, з 1 липня – 843 грн, з 1 жовтня – 861 грн, з 1 грудня – 875 грн (таблиця). Розміри державних соціальних гарантій на 2010 р., що визначаються залежно від прожиткового мінімуму, встановлюються цим Законом, відповідними законами України та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Як видно з таблиці, з 1 січня 2010 р. встановлено розмір мінімальної заробітної плати 869 грн, з 1 квітня 2010 р. – 884 грн, з 1 липня 2010 р. – 888 грн, з 1 жовтня 2010 р. – 907 грн, з 1 грудня 2010 р. – 922 грн на місяць (стаття 53). Державним бюджетом на поточний рік передбачено, що протягом року мінімальна заробітна плата для працюючого населення буде дорівнювати прожитковому мінімуму для працездатних осіб.

Нами проведено етап моніторингових оцінювань рівня життя населення за 2002–2009 рр. з використанням таких основних показників: прожиткового мінімуму, реальних наявних доходів, середньої і мінімальної заробітної плати. За допомогою економіко-математичного дослідження розроблено три однофакторні регресійні моделі (див. далі рівняння 1, 2, 3). Потрібно звернути увагу на те, що побудовані автором моделі враховують тільки фактор часу. Призначення цих моделей полягає у згладжуванні динаміки фактичних статистичних даних залежністю виду $y = f(x)$.

Як правило, при цьому використовується метод найменших квадратів, при якому вимога найкращого згладжування теоретичної залежності й експериментальних точок зводиться до того, щоб сума квадратів відхилень експериментальних точок від згладжувальної кривої зводилась до мінімуму.

Запишемо залежну змінну y як функцію аргументу x і невідомих параметрів a, b, c, \dots :

$$y = f(x; a, b, c, \dots).$$

Потрібно вибрати параметри a, b, c, \dots так, щоб виконувалась умова:

$$\sum_{i=1}^n [y_i - f(x_i; a, b, c, \dots)]^2 = \min,$$

де i ($i = 1, 2, \dots, n$) – номер спостереження;
 y_i – фактичне значення залежної змінної в точці x_i ;
 $f(x_i; a, b, c, \dots)$ – розрахункове значення змінної y в точці x_i .

Знайдемо значення a, b, c, \dots , які перетворюють ліву частину виразу на мінімум. Для цього продиференціюємо її по a, b, c, \dots і прирівняємо похідні до нуля:

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^n [y_i - f(x_i; a, b, c, \dots)] \left(\frac{df}{da}\right)_i = 0; \\ \sum_{i=1}^n [y_i - f(x_i; a, b, c, \dots)] \left(\frac{df}{db}\right)_i = 0; \\ \sum_{i=1}^n [y_i - f(x_i; a, b, c, \dots)] \left(\frac{df}{dc}\right)_i = 0; \\ \dots \dots \dots \end{cases}$$

де $\left(\frac{df}{da}\right)_i$ – значення частинної похідної функції f по параметру a в точці x_i .

Число рівнянь у системі дорівнює числу невідомих a, b, c, \dots . Для вирішення цієї системи необхідно знайти математичну форму функції f .

В економіко-математичних дослідженнях частіше за все використовуються такі однофакторні моделі:

$$\begin{aligned} y &= ax + b; \\ y &= a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots + a_kx^k; \\ y &= a \cdot b^x. \end{aligned}$$

Параметри цих моделей можуть бути підібрані методом найменших квадратів за допомогою таб-

Таблиця

Розміри державних соціальних стандартів в Україні у 2010 р., грн*

	Прожитковий мінімум					Мінімальна заробітна плата	Погодинний розмір мінімальної заробітної плати
	на одну особу	дітей віком до 6 років	дітей віком від 6 до 18 років	працездатних осіб	непрацездатних осіб		
2010 р.							
1 січня	825	755	901	869	695	869	5,2
1 квітня	839	767	917	884	706	884	5,29
1 липня	843	771	921	888	709	888	5,32
1 жовтня	861	787	941	907	723	907	5,43
1 грудня	875	799	957	922	734	922	5,52

* Складено автором за: Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» № 2154 – VI // Урядовий кур'єр, 2010. – № 80 (4231). – С. 7–15.

личного процесора MS Excel⁵. Знайдені параметри повинні бути такими, при яких би розраховані за рівнянням теоретичні значення результативної ознаки максимально наближались до емпіричних даних.

На рис. 2 подано динаміку кількості прожиткових мінімумів у середній і мінімальній заробітній платі в Україні протягом 2002–2009 рр. З рис. 2 видно, що статистична регресія кількості прожиткових мінімумів у середній заробітній платі близька до поліноміальної залежності, а регресія кількості прожиткових мінімумів у мінімальній заробітній платі – до показникової залежності. Тому теоретичну регресію доцільно представляти у вигляді полінома та експоненти.

Достовірність взаємозв'язку кількості прожиткових мінімумів у середній і мінімальній заробітній платі з фактором часу доведена відповідними розрахунками за допомогою побудови трендів у вигляді полінома та експоненти. Встановлено, що кількість прожиткових мінімумів у середній заробітній платі в Україні апроксимується за допомогою однофакторної регресійної моделі – полінома третього ступеня:

$$y = -3E - 06x^3 + 0,0005x^2 + 0,0058x + 0,975$$

$$R_2 = 0,9649 \quad (1),$$

де y – кількість прожиткових мінімумів у середній заробітній платі;

x – період року, на який розраховується кількість прожиткових мінімумів у середній заробітній платі;

R^2 – коефіцієнт детермінації;

E – коефіцієнт кількості нулів у множнику.

При проведенні прикладних розрахунків поліном знаходить широке застосування завдяки багатопараметричній формі функції, яка дозволяє досягти найбільшого наближення до емпіричних величин.

Величина коефіцієнта детермінації ($R^2=0,9649$) доводить статистичну не випадковість виявленої тенденції. Він показує, що в побудованій однофакторній моделі зміни y на 96,49% можливо пояснити впливом фактора x . При цьому на долю інших факторів, які не включені до моделі, припадає 3,51% зміни залежної змінної. Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,982293. Отже, вплив фактора часу на кількість прожиткових мінімумів у середній заробітній платі можна вважати суттєвим.

З рис. 2 видно, що кількість прожиткових мінімумів у мінімальній заробітній платі в Україні апроксимується за допомогою показникового тренду – рівняння експоненти:

$$y = 0,4209 e^{0,0092x}$$

$$R_2 = 0,9482 \quad (2),$$

де y – кількість прожиткових мінімумів у мінімальній заробітній платі;

x – період року, на який розраховується кількість прожиткових мінімумів у мінімальній заробітній платі;

R^2 – коефіцієнт детермінації;

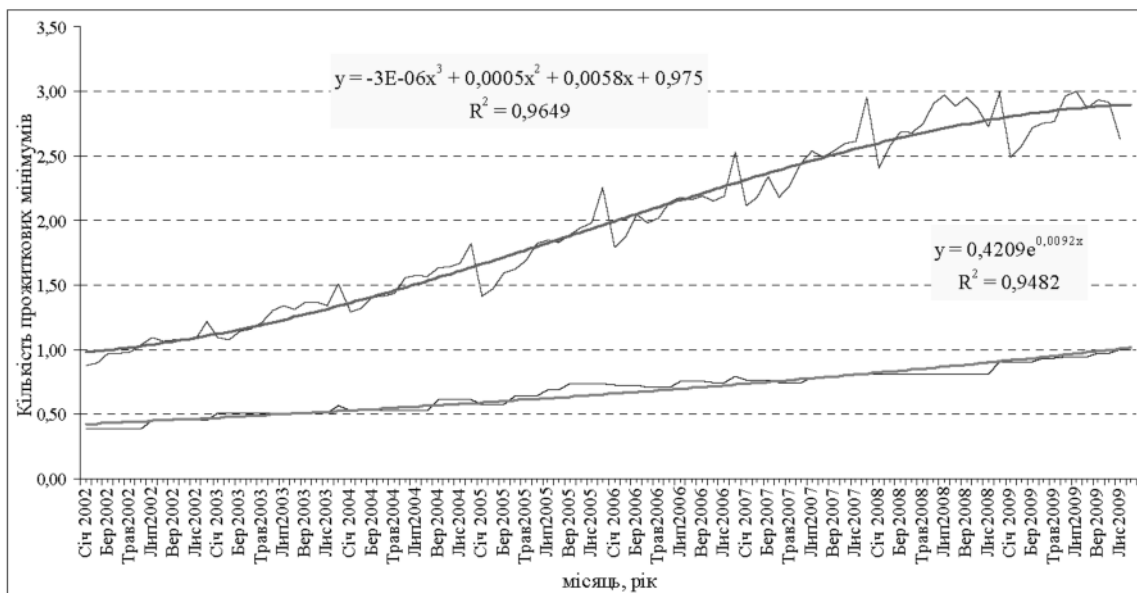

Рис. 2. Кількість прожиткових мінімумів у середній і мінімальній заробітній платі в Україні (2002–2009 рр.) *

* Побудовано на основі даних НБУ (Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>).

⁵ Глушков С. В., Сурядний А. С. Microsoft Excel XP / С. В. Глушков, А. С. Сурядний. – Харьков: Фолио, 2006. – С. 460–503; Лондар С. Л., Юринець Р. В. Економетрія засобами MS Excel: навч. посіб. / С. Л. Лондар, Р. В. Юринець. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – С. 242.

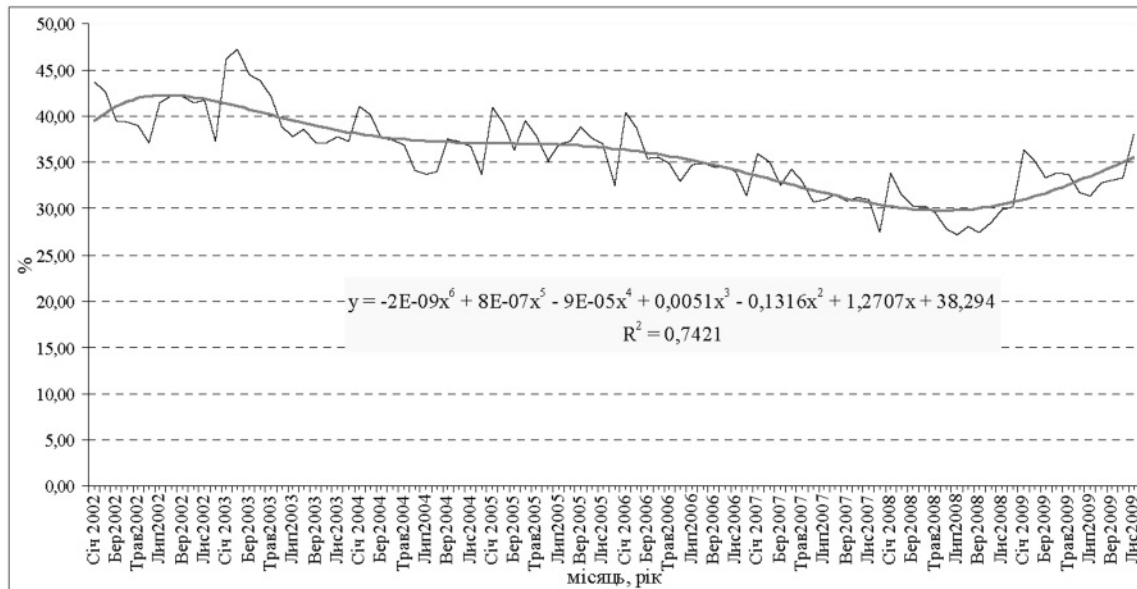

Рис. 3. Частка мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі в Україні протягом 2002–2009 рр.*

*Побудовано на основі даних НБУ (Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>).

число e — ірраціональне, $e = 2,718281828459045...$, позначають \ln , $\ln e = 1$.

Значення коефіцієнта детермінації ($R^2=0,9482$) вказує на те, що варіацію кількості прожиткових мінімумів у мінімальній заробітній платі на 94,82% можна пояснити впливом включеного до однофакторної регресійної моделі фактора часу. При цьому на долю інших факторів, які не включені до моделі, припадає 5,18% зміни залежної змінної. Отже, коефіцієнт детермінації доводить статистичну невинядовість виявленої тенденції. Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,973756 і вказує на сильну залежність між змінними, що включені до моделі.

Аналіз показав, що кількість прожиткових мінімумів у середній і мінімальній заробітній платі протягом 2002–2009 рр. зростала, що проявляється у збільшенні кількості прожиткових мінімумів, які можна придбати за середню і мінімальну заробітну плату (див. рис. 2). Із рис. 2 видно, що середня заробітна плата протягом 2002–2009 рр. збільшувалась більш швидкими темпами, ніж мінімальна, що є позитивною тенденцією.

Рівень життя працюючого населення, якому нараховується мінімальна заробітна плата, залежить від її розмірів та співвідношення з середньою заробітною платою. Тому ми вважаємо за необхідне показати динаміку частки мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі в Україні протягом 2002–2009 рр.

Достовірність взаємозв'язку частки мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі в Україні протягом 2002–2009 рр. залежно від фактора часу доведена розрахунками за допомогою побудови

тренда у вигляді полінома (рис. 3). Встановлено, що частка мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі апроксимується за допомогою полінома шостого ступеня:

$$y = -2E - 09x^6 + 8E - 07x^5 - 9E - 05x^4 + 0,0051x^3 - 0,1316x^2 + 1,2707x + 38,294$$

$$R_2 = 0,7421 \quad (3)$$

де y — частка мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі;

x — період року, на який розраховується частка мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі;

R^2 — коефіцієнт детермінації;

E — коефіцієнт кількості нулів у множнику.

Отримана величина коефіцієнта детермінації ($R^2=0,7421$) доводить статистичну невинядовість виявленої тенденції. Він показує, що в побудованій моделі зміни y на 74,21% можна пояснити впливом фактора часу. При цьому на долю інших факторів, які не включені до моделі, припадає 25,79% зміни залежної змінної. Вплив фактора часу на частку мінімальної заробітної плати в середній заробітній платі можна вважати суттєвим. Коефіцієнт кореляції дорівнює 0,861452 і вказує на сильну залежність між змінними, що включені до моделі.

В більшості європейських країн розмір мінімальної заробітної плати встановлюється на рівні 40% і більше від середньої заробітної плати, яка вища за прожитковий мінімум на 10–15%. Із рис. 3 видно, що в Україні на кінець 2009 р. це співвідношення становило майже 40%, але мінімальна заробітна плата не перевищувала прожитковий мінімум. Тобто в кінці 2009 р. Україна наблизилась до тенденцій європейських країн за розглянутим співвідношенням.

На фактичний рівень життя населення впливають показники його реальних доходів. Тому ми розглянемо динаміку темпів зростання реальних доходів та середньомісячної заробітної плати в Україні за 2002–2009 рр. (рис. 4).

Зміни частки населення із середньодушовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, відбувались таким чином: у 2002 р. – 83,3%, у 2003 р. – 76,2%, у 2004 р. – 65,6%, у 2005 р. – 55,3%, у 2006 р. – 50,9%, у 2007 р. – 29,3%, у 2008 р. – 18,1%⁶. Бачимо, що динаміка цього показника покращувалась протягом 2002–2008 рр. Але, як видно з рис. 4, динаміка темпів зростання реальних доходів населення та реальної заробітної плати в 2008–2009 рр. стала суттєво відрізнятись від попередніх років. У ці роки під впливом зростання споживчих цін на товари і послуги спостерігається тенденція зниження реальних наявних доходів населення та зниження темпів зростання реальної заробітної плати. Це свідчить про те, що наслідки світової фінансово-економічної кризи дійсно зумовили погіршення рівня життя населення.

Президент України В. Янукович 26 лютого 2010 р. підписав Указ № 274/2010 «Про невідкладні заходи з подолання бідності», в якому проголосив подолання бідності однією із найболючіших проблем суспільства, яку треба вирішувати⁷. Серед заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю населення,

в документі відмічена необхідність розвитку суспільства, що, на думку Президента, призведе до зростання економіки та створення сприятливих умов праці в посткризовий період.

За цих умов соціальна політика України повинна враховувати сучасні світові тенденції (в першу чергу – поглиблення глобалізації) та бути максимально наближеною до законодавства країн Європейського Союзу. Світова практика свідчить, що головною метою і базовим національним пріоритетом у сучасному глобальному просторі стає людина, розвиток її матеріального, інтелектуального, духовного потенціалу. Цю мету в європейських країнах забезпечує розвиток соціальної держави, що спирається на Конституцію, стратегію соціального розвитку країни, політичну демократію.

В умовах глобалізації в Україні необхідною стає більш керована соціальна політика щодо рівня життя населення, основою якої мають бути, по-перше, міжнародні стратегії соціального захисту населення, міжнародні норми і стандарти, зокрема досвід країн Європейського Союзу із соціальної стандартизації; по-друге, повинні враховуватись інтереси малозабезпеченого населення країни (діти, пенсіонери, багатодітні сім'ї, самотні матері, інваліди, ветерани війни, безробітні), яке в умовах світової економічної кризи опинилось на межі виживання і потребує з об'єктивних причин підвищеної уваги до

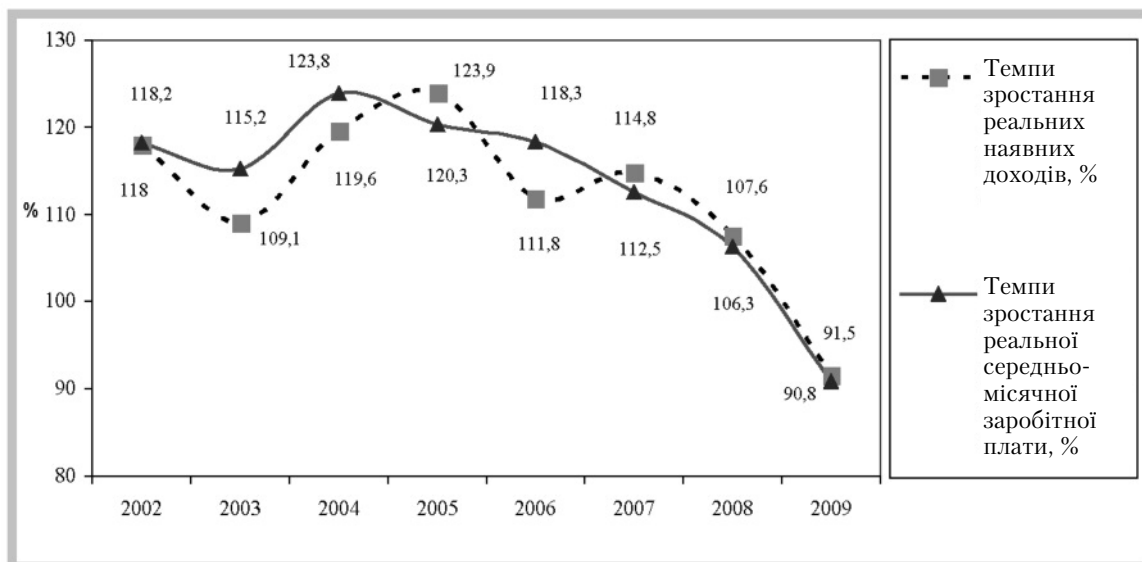

Рис. 4. Динаміка темпів зростання реальних наявних доходів та реальної середньомісячної заробітної плати в Україні за 2002–2009 рр.*

*Побудовано на основі: Державний комітет статистики України: Моніторинг макроекономічних та галузевих показників. – Випуск 3 (119). – берез. – 2010. – С. 68, 78;

⁶ Статистичний щорічник України за 2008 р. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство». – 2009. – С. 405.

⁷ Указ Президента «Про невідкладні заходи з подолання бідності» від 26 лютого 2010 р. № 274/2010.

захисту своїх прав; по-третє, соціальна політика має бути спрямованою на виявлення структури основних потреб населення і встановлення мінімальних розмірів соціальних стандартів та їх ефективне застосування. Тому модернізація соціальної політики за сучасних умов передбачає дотримання державою конституційних та інших гарантованих нормативно-правовими актами соціальних обов'язків шляхом відновлення прав людини на мінімальні соціальні стандарти⁸.

Значення соціальної політики нині ще більш актуалізується, оскільки більшість процесів у сфері економічного та демократичного розвитку знаходиться на стадії становлення. За цих умов соціальна політика має бути спрямована на: 1) підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та подолання наслідків світової економічної кризи; 2) реалізацію стратегії стабільного економічного розвитку держави; 3) сприяння людському розвитку; 4) створення гідних умов для життя і праці людей; 5) формування нового середнього класу як основного носія людського потенціалу; 6) підвищення конкурентоспроможності робочої сили, її якості за адекватного функціонування системи охорони здоров'я, освіти і соціального захисту; 7) розвиток громадянського суспільства і правової держави; 8) врахування негативних наслідків глобалізації в соціальній сфері і їх мінімізацію шляхом періодичного перегляду встановлених в Україні міжнародних мінімальних соціальних стандартів.

Механізм соціально-правової політики передбачає утвердження державних соціальних стандартів, тобто встановлення державою норм і нормативів, які забезпечують реалізацію гарантованих Конституцією соціальних прав громадян, а також визначення порядку надання цих прав одночасно з орієнтирами для соціальної й економічної політики. Розмір мінімальних соціальних стандартів встановлюється з урахуванням прийнятих конвенцій, рекомендацій міжнародних організацій та не повинен порушуватись.

Соціальні стандарти виконують важливі соціальні функції — формують спосіб життя сімей, безперервно відновлюють рівень й умови життя населення, відтворюють трудові ресурси, розширюють соціально-трудова права працівників, створюють умови для економічного розвитку тощо. Тому вони є основою державного планування і регулювання економіки. Встановлення й застосування державних соціальних стандартів на всій території країни дозволяє більш

ефективно проводити такі заходи: зосереджувати грошові ресурси на пріоритетних напрямках державної соціальної політики; зміцнювати державне регулювання рівня життя населення; вирівнювати регіональний соціальний розвиток та підвищувати рівень життя населення у депресивних регіонах; здійснювати державну підтримку розвитку соціальної сфери; сприяти розвитку та реформуванню системи соціального захисту населення; планувати та організаційно забезпечувати надання основних соціальних гарантій населенню; вчасно реагувати на задоволення найнеобхідніших соціальних і культурних потреб населення; зменшувати масштаби бідності в країні. Дотримання соціальних стандартів дозволяє забезпечити рівні можливості для всіх та є ефективним кроком на шляху становлення соціальної держави.

Соціальна політика держави на нинішньому етапі націлена більшою мірою на розвиток системи освіти, охорони здоров'я і культури, соціального забезпечення, житлового й комунального господарства, соціально-побутового обслуговування населення. Україна поступово підвищує ефективність функціонування існуючої системи соціального захисту та приводить умови життя людей та нормативи в соціально-трудова сфері у відповідність до вимог більшості розвинутих країн світу.

Проте соціальні пріоритети в Україні досі залишаються недостатньо визначеними. На нашу думку, вони повинні бути гнучкими, змінюватись відповідно до загальних світових тенденцій, економічних умов та сучасної економічної політики. Загальноприйнятою є думка, що в поточному столітті економічні кризи будуть відбуватись частіше (одна на десять років), ніж у попередньому. Тому соціальні пріоритети в період економічних криз та в посткризовий період мають відрізнятись. Окрім цього, має розроблятись антикризове законодавство для збереження досягнутого рівня життя населення.

Висновки. 1. Доцільно визначити основні державні соціальні програми, що охоплюватимуть широкі верстви українського населення. Необхідно розширити дію вже існуючих соціальних програм допомоги малозабезпеченому населенню і вводити нові соціальні програми у сфері освіти, охорони здоров'я, підготовки і перепідготовки робочої сили, житлового будівництва, які орієнтовані на допомогу мільйонам українців, які живуть за межею бідності. Це буде відповідати згаданому вище Указу Президента «Про невідкладні заходи з подолання бідності».

⁸ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004 // Відомості Верховної Ради України. — № 2. — 2005. — Ст. 44. — Харків: ФОЛІО. — 2008. — 46 с.; Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017-III від 5 жовтня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. — № 48. — 2000. — Ст. 409; Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» № 2154 — VI // Урядовий кур'єр, 2010. — № 80 (4231). — С. 7–15; Указ Президента «Про невідкладні заходи з подолання бідності» від 26 лютого 2010 року № 274/2010; Конвенції і Рекомендації Міжнародної організації праці (1919–1999). — Т.1–2. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ilo.org/>.

2. Досвід європейських країн свідчить про те, що соціальні питання вирішуються з використанням відповідної соціально-правової та бюджетної політики, з підтримкою розвитку інститутів соціального партнерства і залежать від взаємодії влади, роботодавців і профспілок у вирішенні актуальних питань у сфері праці.

3. В умовах значного зниження ІЛР в Україні та накопичення серйозних соціальних проблем зростає значення більш швидкого соціального розвитку країни та визначення чітких пріоритетів соціальної політики, які повинні бути закріплені головним економічним документом держави — бюджетом. В майбутньому потрібно визнати безперспективність скорочення бюджетних коштів на соціальні потреби як такого, що суперечить принципам соціальної безпеки країни. Саме це дасть змогу забезпечити швидкий вихід української економіки з гострої, небезпечної соціально-економічної кризи та стане підґрунтям механізму функціонування політичної демократії України.

4. В результаті нерівномірності соціально-економічного розвитку окремих територій у країні склались високі міжрегіональні відмінності рівня і якості життя, які вимагають оновлення соціальної політики держави, для чого необхідно розробити певний інструментарій — планування реальних доходів, цін, заробітної плати, роздрібного товарообігу, обсягів платних послуг та інших ключових показників рівня життя населення.

5. Виявлені в результаті дослідження закономірності свідчать про посилення впливу на рівень життя населення зростання кількості прожиткових мінімумів у середній і мінімальній заробітній платі, зростання реальних доходів населення. Важливо, щоб у посткризовий період тренди, побудовані за вітчизняними даними, відповідали загальносвітовим тенденціям. Для цього необхідно, щоб купівельна спроможність доходів населення, середньої і мінімальної заробітної плати поступово зростали і наближались до європейського рівня та світових тенденцій, що забезпечить в Україні зростання ціни робочої сили і поліпшення рівня життя.

6. Моніторингові оцінювання рівня життя населення будуть сприяти відновленню державного регулювання в цій сфері. За цих умов завдання моніторингових оцінювань рівня життя конкретизуються наступним чином: методично забезпечувати моніторингові дослідження; безперервно спостерігати за динамікою змін показників рівня життя населення та вчасно запобігати їх зниженню; залучати до інтерпретації результатів моніторингових оцінювань фахівців; використовувати результати моніторингових оцінювань для перевірки коректності застосування соціальних стандартів; забезпечувати органі-

заційний, технічний, аналітичний супровід на різних етапах моніторингових досліджень.

7. Соціальні норми і нормативи містяться в багатьох прийнятих законах. Тому потрібно не тільки удосконалювати відповідну нормативно-правову базу, а й мати дієву мережу державних органів і недержавних структур, які забезпечать моніторинг і виконання цих стандартів. Моніторинг має надавати органам управління об'єктивну і достовірну інформацію про реальний рівень потреб населення за категоріями, структуру доходів і витрат, відображати ситуацію в соціальній сфері. Забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки прийняття управлінських рішень дозволяє на ранніх стадіях сигналізувати про можливі проблеми за напрямками реалізації соціальної політики держави.

8. В умовах циклічного розвитку ринкової економіки, особливо в періоди економічних криз, зростає необхідність проведення моніторингу системи найбільш важливих показників рівня життя населення. До цих показників відносяться: середня та мінімальна заробітна плата працюючих; купівельна спроможність населення із середньою та мінімальною заробітною платою і пенсією; прожитковий мінімум за основними соціально-демографічними групами населення; чисельність і частка населення, що має середньодушові доходи нижчі за прожитковий мінімум; грошові доходи і витрати різних категорій населення; розподіл населення за розміром середньодушового грошового доходу; споживання продуктів харчування в домогосподарствах; структура споживання соціально-демографічних груп населення; показники диференціації населення; співвідношення середньодушових доходів 10% найбільш і найменш забезпеченого населення; коефіцієнт Джині.

9. Доцільно встановити пріоритетні цільові соціальні стандарти підтримки населення на перспективу: зниження рівня абсолютної (до 8%) і відносної бідності або малозабезпеченої частини населення (до 25%); наближення диференціації населення за рівнем доходів (співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших) до 6 разів; адресність виплати соціальної допомоги з урахуванням рівня доходів населення (обсяг коштів, що надходять реально бідним сім'ям, збільшити на 100%); збільшення середнього класу до більш ніж 60% населення; повне вирішення проблеми бездомності та бездоглядності; забезпечення дітей дошкільного віку послугами дошкільної освіти і виховання; повне задоволення потреб літнього населення в постійному сторонньому догляді; розвиток сімейної форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків; наближення рівня зайнятості інвалідів до се-